

## **Polska Etnobotaniczna Baza Danych – początek drogi**

### **Etnobotanical Database of Poland – the beginnings**

**Piotr Klepacki**

Ogród Botaniczny, Instytut Botaniki, Uniwersytet Jagielloński, ul. Mikołaja Kopernika 27,  
30-001 Kraków

e-mail: piotr.klepacki@uj.edu.pl

**ABSTRACT.** Only a few ethnographical databases operate in Poland, and their functionality is limited. There is a need to set up a new database devoted especially to the ethnobotanical data present in well recognized historical ethnographic literature, as well as the outcomes of modern field research. Before setting up the project, broad discussion among future users is needed, and this short text provides a few questions for this exchange. Among others: what type of management system should be implemented, and how complicated should the structure of the database be? A simple scheme for the database is proposed here, built of elements which form the necessary and sufficient conditions of modern ethnobotanical database. The rest is a matter for open debate.

**Key words:** ethnobotanical database; Poland; ethnography

#### **Wstęp**

Od kilku wieków używamy encyklopedii, leksykonów i słowników. Ich powstanie było możliwe dzięki systematycznemu porządkowaniu informacji. Dane gromadzono na fiszkach, które układano w pudełka lub małe szufladki. Z nich można było manualnie wydobywać pożądaną informację. Dzisiaj, dzięki komputerom, mamy łatwość wyszukiwania, ale też wprowadzania i porządkowania danych. Dodatkowo Internet umożliwia publikację całych baz danych dając tym samym wybór użytkownikowi, co chce z nimi zrobić.

Na świecie od dziesięcioleci funkcjonują internetowe etnobotaniczne bazy danych, rozumiane jako zbiór informacji o roślinach i produktach pochodnych stosowanych przez społeczności lokalne. Przykłady to: Native American Ethnobotany Database czy Mesoamerican Ethnobotanical Database, bazy danych prezentujące kolekcje (np. Economic Botany Collection w Kew Gardens). Czasem bazy danych on-line są internetową wersją wielotomowych publikacji, jak np. Mansfeld's World Database of Agricultural and Horticultural Crops, albo

odwrotnie – internetowa baza projektu funkcjonowała online ale od kilku lat pozostaje tylko w postaci książkowej (Plant Resources of South-East Asia, 19 tomów, 1989-2003).

Bazy danych funkcjonują także w polskiej etnografii. W Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego od lat 80. XX w. tworzona jest baza danych dotycząca etnografii Karpat (Duszeńko-Król 1988). Jej autorzy opublikowali już ponad dwadzieścia lat temu obszerny układ haseł gniazdowych (Robotycki 1995; Robotycki & Babik 2005). Niestety baza danych PROKES nie jest dostępna on-line (jest udostępniana jej uproszczona wersja, ale nie działa poprawnie). Są także bazy bibliograficzne, muzealne bazy obiektów czy, opisana niżej, baza danych Polskiego Atlasu Etnograficznego.

Bazy danych zawierającej wyłącznie dane etnobotaniczne, odnoszącej się do obszaru Polski, dostępnej online dotychczas nie stworzono. Niniejszy artykuł jest próbą wywołania tematu i rozpoczęcia dyskusji nad potrzebą zbudowania takiego narzędzia. Narzędzia, które udostępniłoby szerokiemu gronu zainteresowanych informacje historyczne, mocno rozproszone w literaturze oraz dawało pole do analiz i porównań. Prace syntetyczne, meta-analizy, które zawsze rzucają nowe światło na zastaną rzeczywistość są znacznie łatwiejsze do przeprowadzenia, kiedy dane są standaryzowane i łatwo dostępne. Wyciąganie informacji z publikacji, które najczęściej nie mają załączonych surowych danych w postaci cyfrowej to praca, którą każdy badacz dzisiaj musi wykonywać samodzielnie. Baza danych jest odpowiedzią na tę potrzebę i może być wspólnym magazynem, gdzie deponuje się materiały na przyszły użytek własny i innych badaczy. Duże zbiory danych ułatwiają tworzenie zestawień i porównań użycia współczesnego z dawnym, porównań międzyregionalnych. Internetowa baza danych to także otwarcie łatwego dostępu do informacji źródłowych dla badaczy różnych dyscyplin (np. językoznawców), także redaktorów piszących o „ziołowych lekach naszych babć”.

Wiedza o użytkowaniu roślin w Polsce jest obszerna, ale rozproszona. Korzystanie z niej wymaga kompetencji i cierpliwości co z pewnością nie sprawia trudności zaawansowanym użytkownikom. Trzeba jednak mieć na uwadze, że w Polsce etnobotanika jako dziedzina nauki rozwija się i przyciąga nowych studentów i doktorantów. Ci nie tylko potrzebują łatwo dostępnego materiału porównawczego w interpretacji odkrywanych przez siebie faktów ale także wytwarzają dane, które warto kumulować w jednym miejscu. Potrzeba stworzenia adekwatnego do dzisiejszych możliwości technicznych narzędzia pracy dla wszystkich jest, moim zdaniem, oczywista.

### **Wady bazy danych**

Bazy danych mają nie tylko zalety. Z konieczności informacje zawarte w bazach danych są standaryzowane, dzięki temu baza danych w ogóle może funkcjonować. Niestety standaryzacja to niezbędne uproszczenie, pozbawienie informacji części jej kontekstu. Standaryzacja nie pozwala np. na ocenę wiarygodności informacji, o co łatwiej kiedy mamy przed sobą cały artykuł lub książkę. W efekcie końcowym wszystkie informacje w bazie zyskują podobny status i są wartościowane jednakowo. Innym negatywnym efektem istnienia bazy danych może być zawężenie kręgu użytkowników sięgających do źródła informacji – artykułów i książek, raportów z badań itp. Z drugiej strony – wiele tekstów miałyby szansę być promowanych w ten sposób, że użytkownik znajdując informacje w bazie danych sięgnie po więcej podążając za odnośnikiem bibliograficznym.

## Wybory, których trzeba dokonać

Doświadczenie uczy, że narzędzia bardzo rozbudowane cieszą ich konstruktorów, najczęściej nie znajdując zainteresowania w szerokim gronie użytkowników. Struktury nadmiernie złożone wymagają bardziej czasochłonnej i skomplikowanej obsługi. Mnogość informacji potrzebnych do wypełnienia każdego rekordu lub duża liczba pustych, niewypełnionych pól, zniechęca przeciętnego użytkownika bazy danych. Najlepiej jest bazę zaprojektować w sposób określający przede wszystkim warunki konieczne i wystarczające. Niewątpliwie w przypadku bazy etnobotanicznej podstawową jednostką (rekordem) będzie informacja o użyciu jakiegoś konkretnego gatunku rośliny w konkretnym miejscu i czasie, w określony sposób przez konkretne osoby. W wersji bardziej rozbudowanej można zawrzeć informacje etnoekologiczne, o miejscach i sposobach pozyskiwania roślin, dodać opisy procesów, jakim poddawana jest roślina podczas obróbki itd.

W bazie potrzebna jest wiedza o źródle informacji – czy jest efektem jeszcze nie publikowanych badań terenowych czy pochodzi ze źródeł publikowanych. Niezbędne są hierarchiczne słowniki, np. sposobów użytkowania, miejscowości i regionów. Słowniki takie można zaczerpnąć z doświadczeń polskich (wspomniane wyżej doświadczenia etnologów z Krakowa) lub sięgnąć po standardy międzynarodowe. Od wielu lat działa Biodiversity Information Standards (TDWG – skrót od poprzedniej nazwy Taxonomic Database Working Group) – towarzystwo zajmujące się opracowywaniem standardów dla baz danych w celu ułatwienia wymiany informacji o bioróżnorodności. W ramach tej grupy powstały m.in. standardy dla danych etnobotanicznych (Cook 1995), można z nich zaczerpnąć konstrukcję bazy danych lub same słowniki. Oczywiście bardziej uniwersalna byłaby baza danych w języku angielskim, jednak ograniczy to zapewne liczbę aktywnych użytkowników polskich. Pewnym rozwiązaniem jest przetłumaczenie słowników z opracowanych już standardów na język polski, by później możliwe było ewentualne przetłumaczenie bazy danych na język angielski.

Możliwość umieszczania dokumentacji fotograficznej i dźwiękowej z badań pozostaje kwestią wyboru między modelem prostym i rozbudowanym. Z pewnością możliwość dodawania multimediów podniosłaby nie tylko wartość informacyjną bazy, ale też jej atrakcyjność. W dalszej perspektywie można zaplanować umieszczanie informacji na mapach. Programy z rodziny GIS pozwalają na analizę przestrzenną tak prezentowanych danych.

Administrowanie bazą danych. Nie da się ukryć, że powstanie bazy danych wiąże się z wydatkami, które można pokryć z grantu pozyskanego na ten cel, ewentualnie budżetu jednostki naukowej lub muzealnej. Zdobycie funduszy zawsze jest wyzwaniem, ale niewątpliwie większym jest zapewnienie stałej opieki merytorycznej i technicznej. Nie byłoby od rzeczy umiejscowienie bazy danych w jednostce o stabilnej sytuacji – w ogrodzie botanicznym, uniwersyteckiej jednostce naukowej lub w muzeum. Instytucje takie, z uwagi na zasoby kadrowe oraz potencjał techniczny mogą wygospodarować część etatu dla osoby odpowiedzialnej za bazę danych oraz udostępnić miejsce na serwerach. Współczesne rozwiązania techniczne pozwoliłyby zapewne także na alternatywne rozwiązanie – rotacyjne administrowanie bazą danych. Zmiana administratora mogłaby następować np. co roku. Oczywiście przy założeniu, że istnieje powszechny konsensus co do reguł prowadzenia bazy danych i są one klarownie przedstawione w dokumentach opisujących reguły jakim ma ona podlegać. Głównym zadaniem merytorycznym administratora jest sprawdzanie poprawności i spójności danych, aktualizowanie nomenklatury botanicznej. W sferze administracji technicznej – oprócz zapewnienia poprawnego działania – tworzenie kont użytkowników przysyłających swoje dane i przydzielanie im uprawnień.

Licencje. Udostępnianie danych on-line rodzi implikacje prawne w odniesieniu do praw autorskich i należałoby je właściwie rozpoznać przed wprowadzaniem danych do ogólnego zasobu. W mojej opinii każdy, kto pozyskał dane podczas badań finansowanych z pieniędzy publicznych powinien udostępniać je bez ograniczeń szerokiemu odbiorcy.

### Proponowany schemat etnobotanicznej bazy danych

Konstrukcja bazy danych oparta byłaby na relacjach między kilkoma tabelami danych (Fig. 1, 2). Tabela główna byłaby tą, do której użytkownik wybierałby dane z pozostałych tabel. Tabele zawierałyby zdefiniowane listy wyboru (słowniki hierarchiczne), określone słowniki służyłyby do wypełniania określonych pól tabeli.

Tabela główna – zasadniczy zbiór danych gromadzący w jednym miejscu informacje pochodzące z różnych tabel. Oprócz pól zaimportowanych z innych tabel, posiadałaby pola z własnymi słownikami, np. rozbudowany, hierarchiczny słownik zastosowań. Dla zachowania porządku w bazie danych każde zastosowanie powinno znaleźć się w osobnym rekordzie. Tabela główna musi zawierać także pola takie jak nazwa lokalna rośliny, współrzędne geograficzne (o ile informacja może dotyczyć konkretnego miejsca, np. ogródka).

Tabela taksonów – zawierałaby informacje taksonomiczne na różnych szczeblach hierarchii po to, by można było wprowadzić informację na poziomie rodziny czy rodzaju, nie zawsze gatunek czy tym bardziej odmiana są znane. Dane w tabeli taksonów byłyby aktualizowane przez administratorów zgodnie z bieżącą nomenklaturą a dokonane zmiany automatycznie wprowadzane w rekordach tabeli głównej.

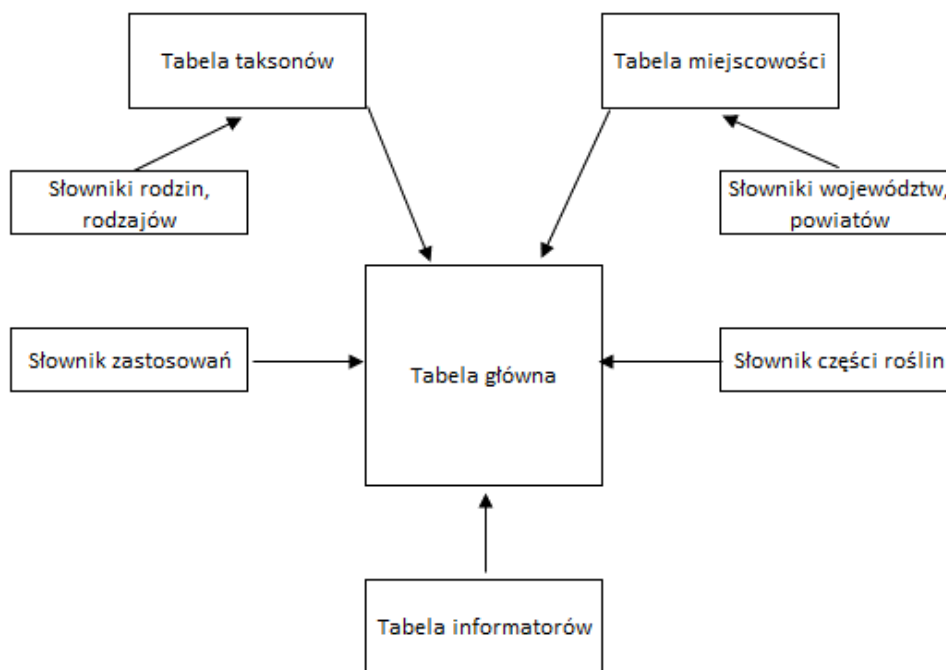


Fig. 1. Schemat uproszczonej bazy danych

Tabela miejscowości – podanie kraju jest o tyle istotne, że część danych historycznych dotyczy regionów znajdujących się poza granicami Polski. W takim przypadku należałoby stosować współczesny podział administracyjny danego kraju. Listy województw i powiatów mogą znajdować się w słownikach dołączanych do odpowiednich pól. Ważną kwestią jest uwzględnienie systemu alternatywnego do aktualnego podziału administracyjnego – podziału na regiony etnograficzne lub fizyczno-geograficzne. Należy przy tym pamiętać, że nazwy regionów używane w literaturze historycznej oraz współcześnie nie są tożsame.

Tabela informatorów – anonimizowane dane (pozbawione imienia i nazwiska w wersji dostępnej on-line), zawierające podstawowe informacje o osobach będących informatorami. Wykształcenie oraz zawody mogłyby być również zdefiniowane w słownikach.

Tabela bibliograficzna – lista publikacji, z których pochodzą dane. Nie zawiera numerów stron, te byłyby wpisywane bezpośrednio w rekordzie tabeli głównej.

### **Co już jest?**

Na pewno jest już baza bibliograficzna. Dostępna bibliografia etnobotaniczna Polski (por. Klepacki 2007, Kujawska i in. 2016 i wiele innych), z pewnością nie wyczerpuje wszystkich źródeł informacji historycznych, ale stanowi dobry punkt startowy.

Istnieją też papierowe bazy danych. Zasoby bazodanowe, ale w formie papierowej, często jeszcze nie opracowane w znaczeniu standaryzacji, znajdują się w wielu instytucjach. Fiszki Adama Fischera, gromadzone w latach 30-tych do planowanego „Słownika wierzeń i zwyczajów ludowych” znajdują się w Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu. Zostały opracowane dzięki ścisłej współpracy etnobotaników polskich w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, głównie dzięki determinacji dr Moniki Kujawskiej, która pozyskała na ten cel finansowanie i sprawnie zorganizowała zespół (Kujawska i in. 2016). Jest to dobry przykład opracowania danych historycznych – informacje pochodzące od informatorów terenowych zostały oddzielone od informacji pochodzących np. z renesansowych zielników.

W Zakładzie Badań i Dokumentacji Polarnej Instytutu Botaniki UJ znajduje się zbiór odpowiedzi na odezwy (ankiety) Józefa Rostafińskiego z końca XIX w. Jest to kolekcja, która czeka na kompleksowe opracowanie, możemy jednak przypuszczać, że przynajmniej część tego zasobu została zdigitalizowana skoro pojawia się regularnie w publikacjach od 1986 r. (por. Köhler 1986, Łuczaj 2008 i inne prace tych autorów).

Udostępnianie tego rodzaju danych (papierowych a tym bardziej zdigitalizowanych baz danych), należących do domeny publicznej, zarządzanych przez konkretne jednostki naukowe finansowane z budżetu państwa, należy do obowiązków jednostek będących w ich posiadaniu. Pomijając kwestie finansowania tego rodzaju przedsięwzięć, zagadnienie dzielenia się materiałami, które nie zostały jeszcze opracowane i opublikowane jest przedmiotem dyskusji w środowisku naukowym. Docelowo, w bazie danych można zdefiniować różne poziomy dostępu do zasobów. Tym samym dane pochodzące z badań terenowych, a niepublikowane dotychczas, mogłyby być widoczne tylko dla ich wytwórcy.

Tabela główna

ID_Tab	Nazwa	Część rośliny	Zastosowanie	Miejscowość	Informator	Badacz	Bibliografia
1	<i>Lactuca sativa</i> var. <i>crispa</i>	Liść	Pożywienie-na surowo	Kraków	Jan Kowalski	P. Klepacki	
2	<i>Breassica napus</i>	Nasiona	Pożywienie-olej	Kraków	Jan Kowalski	P. Klepacki	

Tabela taksonów

ID_Gat	Rodzina	Rodzaj	Nazwa gatunkowa	Takson niższy (odmiana i in.)	Nazwa
1	Asteraceae	Lactuca	sativa	var. crispa	<i>Lactuca sativa</i>
2	Brassicaceae	Brassica	napus		<i>Brassica napus</i>

Miejsce

ID-Miej	Kraj	Województwo	Powiat	Miejscowość
1	Polska	Małopolska	Kraków	Kraków
2	Polska	Wielkopolska	Wolsztyn	Siedlec

Informator

ID_Inf	Imię i nazwisko	Płeć	Wiek	Wykształcenie	Zawód
1	Jan Kowalski	M	35	wyższe	b.d.
2	Janina Kowalska	K	76	zawodowe	krawcowa

## Słownik zastosowań

Pożywienie  
 Pożywienie - na surowo  
 Pożywienie - olej  
 ...

## Słownik części roślin

Nasiona  
 Owoc  
 Liść  
 ...

Fig. 2. Schemat tabeli

Istniejące dane w formie stabelaryzowanej. Z tego etapu dużo łatwiej jest dojść do zestandaryzowanego zbioru danych. Współczesne badania naukowe, prowadzone w terenie lub na materiale historycznym, także w ramach prac magisterskich i licencjackich, generują dane w tabelach. Warto zauważyć, że trwałość zbiorów danych z prac studenckich może być zagrożona – prace trafiają do archiwum, nie zawsze z danymi wyjściowymi w formie cyfrowej.

Gotowe bazy danych. Polski Atlas Etnograficzny od 2014 r. realizuje projekt udostępniania swoich zasobów, głównie danych historycznych, w tym zdjęć, online. Obecnie (październik 2017) dostępnych jest ponad trzynaście tysięcy rekordów. Projekt trwa do 2018 r., być może dlatego część informacji jest niepełna – brak np. części materiałów graficznych. Przykładem bazy danych z badań terenowych prowadzonych dekadę temu, jest relacyjna baza danych znajdująca się na serwerze Ogrodu Botanicznego UJ – zawiera siedem i pół tysiąca rekordów z Puszczy Knyszyńskiej i Beskidu Niskiego (Klepacki 2016).

### **Perspektywy**

Powstanie polskiej bazy danych etnobotanicznych uwarunkowane jest wieloma czynnikami, z których największe znaczenie ma tzw. czynnik ludzki. W wielu dziedzinach życia postęp techniczny pozwala na daleko posunięte rozwiązania, ale przyzwyczajenia użytkowników i ich gotowość do rozwijania szeroko rozumianych kompetencji informatycznych są decydujące. Przekonują się o tym pracownicy zbiurokratyzowanych instytucji, np. uniwersytetów, które często prowadzą dwa równoległe systemy – papierowy i informatyczny. Narzędzia nie mają sensu bez użytkowników, dlatego niniejszy tekst jest zaproszeniem do dyskusji, zachętą do wymiany myśli i deklaracji czy etnobotaniczna baza danych jest potrzebna, a jeśli tak – czy w przedstawionym tu kształcie?

### **Literatura**

Cook FEM 1995. Economic Botany Data Collection Standard. Royal Botanic Gardens, Kew. [[http://golive-kew.axis12.com/sites/default/files/EconomicBotanyStandard\\_FEMCook\\_1995\\_TDWG\\_0.pdf](http://golive-kew.axis12.com/sites/default/files/EconomicBotanyStandard_FEMCook_1995_TDWG_0.pdf)]

Duszeńko-Król E, Heller K 1988. PROKES – baza danych o źródłach archiwalnych dotyczących kultury ludowej Karpat Polskich, Etnografia Polska 132(2): 95-119.

Köhler P S 1986. Józefa Rostafińskiego „Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin”. Wszechświat 87(1): 13–16

Klepacki P 2007. Etnobotanika w Polsce – przeszłość i teraźniejszość. *Analecta* 16(1-2): 191-245

Klepacki P 2016. Rośliny użytkowe w Puszczy Knyszyńskiej i Beskidzie Niskim. *Etnobiologia Polska* 6: 31-116

Kujawska M, Łuczaj Ł, Sosnowska J, Klepacki P. Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław

Łuczaj Ł 2008. Dziko rosnące rośliny jadalne w ankiecie Józefa Rostafińskiego z roku 1883. *Wiadomości Botaniczne* 52(1-2): 39-50

Plant Resources of South-East Asia 1989-2003. 19 tomów, różni wydawcy

Robotycki C 1995. Układ słów kluczowych dla bazy danych o źródłach etnograficznych: kultura ludowa Karpat Polskich, Kraków

Robotycki C, Babik W 2005. Układ gniazdowy terminów i słownik słów kluczowych wybranych kategorii kultury: medycyna ludowa, Robotycki, Babik (red.), Kraków.

### **Źródła internetowe**

[Biodiversity Information Standards] <http://www.tdwg.org/> (20.10.2017)

[Kew Economic Botany Collection]  
[http://apps.kew.org/ecbot/search?\\_ga=2.64527087.1513447050.1513782940-1898467676.1513782940](http://apps.kew.org/ecbot/search?_ga=2.64527087.1513447050.1513782940-1898467676.1513782940) (20.10.2017)

[Mansfeld's World Database of Agricultural and Horticultural Crops] <https://mansfeld.ipk-gatersleben.de/apex/f?p=185:3>

[Mesoamerican Ethnobotanical Database]  
[http://emuweb.fieldmuseum.org/botany/search\\_mesoamerican.php](http://emuweb.fieldmuseum.org/botany/search_mesoamerican.php) (20.10.2017)

[Native American Ethnobotany Database] <http://naeb.brit.org/> (20.10.2017)

[Polski Atlas Etnograficzny] <http://pae.us.edu.pl/> (20.10.2017)